

ВПРОВАДЖЕННЯ В ЗАКОНОДАВЧУ БАЗУ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ПРОБЛЕМ ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ІЗ МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Н. А. Сторчак, канд. юр. наук, доц.;
Н. С. Забродська, студ.

Національний університет кораблебудування, м. Миколаїв

Анотація. Стаття присвячена вивченню соціально-правових проблем постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Сформульовано пропозиції щодо подальшого удосконалення законодавчої бази та практики допомоги особам, звільненим із місць позбавлення волі, а також належної організації процесу підготовки до звільнення.

Ключові слова: постпенітенціарна адаптація, постпенітенціарний вплив, соціальна адаптація, соціальний патронаж, особа, звільнена з місць позбавлення волі.

Аннотация. Статья посвящена изучению социально-правовых проблем постпенитенциарного адаптации лиц, освобожденных из мест лишения свободы. Сформулированы предложения по дальнейшему совершенствованию законодательной базы и практики помощи лицам, освобожденным из мест лишения свободы, а также надлежащей организации процесса подготовки к освобождению.

Ключевые слова: постпенитенциарная адаптация, постпенитенциарное влияние, социальная адаптация, социальный патронаж, лицо, освобожденное из мест лишения свободы.

Abstract. Article examines the social and legal problems post-penitentiary adaptation of persons released from prison. The proposals for further improvement of the legal framework and practice assistance to persons released from prison, as well as the proper organization of the process of preparation for release.

Key words: the post penitentiary adaptation, the post penitentiary social adaptation, social welfare, persons released from prisons.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Щорічно з місць позбавлення волі в Україні звільняється кілька тисяч засуджених (у зв'язку із закінченням строку покарання, умовно-достроковим звільненням, через хворобу, амністію, помилування тощо). При цьому суспільство, яке занепокоєне зростанням злочинності, зацікавлене в ефективному здійсненні посткримінального впливу на особу. Значення надання допомоги звільненим з місць позбавлення волі, і здійснення контролю за ними підкреслюється в міжнародних актах, особливо в Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими, прийнятих ООН, та Європейських тюремних правилах, розроблених Радою Європи.

Дослідження різних аспектів процесу соціальної адаптації звільнених з місць позбавлення волі показує, що цей процес далеко не завжди протікає гладко і безконфліктно. Звільненому доводиться долати численні перешкоди як внутрішні, так і зовнішні. У зв'язку з економічною нестабільністю, низьким рівнем життя та безробіттям, постає гостра необхідність у розв'язанні проблеми забезпечення постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Все це зумовлює необхідність вивчення проблем, що накопичилися у сфері правового регулювання заходів щодо постпенітенціарної адаптації засуджених. Вони є об'єктом уваги багатьох фахівців, серед яких Ю. В. Баулін, В. М. Батиргаєва, В. І. Горобцов, О. М. Джужа, Л. А. Жук, А. П. Закалюк, В. А. Львович, С. Ю. Лукашевич, В. С. Наливайко, О. Б. Пташинський, Г. О. Радов, Р. А. Сабітов, В. П. Тихий, В. М. Трубніков, А. О. Яровий та інші. Їх праці є підґрунтям для дослідження теоретичних та практичних аспектів постпенітенціарної адаптації засуджених, на основі чого видається можливим встановити існуючі недоліки та загалом окреслити шляхи щодо вдосконалення такої діяльності, що й ставиться за мету даної статті.

Аналіз чинного законодавства та спеціальної літератури свідчить, що поняття постпенітенціарної адаптації не має чіткого визначення. Та й термінологічно воно позначається по-різному: постпенітенціарний вплив, соціальна адаптація, соціальна і трудова реабілітація, реінтеграція, ресоціалізація тощо.

МЕТА СТАТТІ. Із них найбільш оптимальним видається поступенітенціарна адаптація, під якою розуміється двосторонній процес пристосування особистості засудженого до соціального середовища, безпосередньо пов'язаний з комплексом заходів, що проводяться державними установами, органами та інститутами громадськості, що носять добровільний або примусовий характер метою закріплення результатів виправлення і попередження вчинення нових злочинів [1].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Поступенітенціарна адаптація має специфічні особливості: цей процес починається з моменту відбування всього строку покарання, набрання законної сили рішення суду, оголошення амністії (у разі звільнення від відбування покарання повністю), помилування (у випадках звільнення від подальшого відбування покарання) і завершується моментом погашення або зняття судимості; метою поступенітенціарної адаптації осіб, засуджених до позбавлення волі, є пристосування їх до нової або зміненої, колишньої соціальному середовищі поведінки для закріплення результатів виправлення та попередження вчинення ними нових злочинів; даний процес перебуває у сфері регулювання різних галузей права – кримінального, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального, адміністративного, трудового, житлового та ін.

Сьогодні процес поступенітенціарної адаптації засуджених в Україні регулюється Кримінально-виконавчим кодексом України, законами України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк", "Про зайнятість населення", Положенням про порядок реалізації у виправних та виховних колоніях програм диференційованого виховного впливу на засуджених до позбавлення волі та ін. [5; 8].

Відповідно до вказаних нормативних актів спільна робота з підготовки засуджених до звільнення повинна проводитися різними категоріями персоналу з перших днів перебування засуджених у кримінально-виконавчій установі. Безпосередню підготовчу діяльність проводить так звана школа підготовки до звільнення засуджених, програма якої введена в діяльність кримінально-виконавчих установ і передбачає три етапи реалізації – початковий, основний та заключний.

Крім того, не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання адміністрація установи виконання покарань через територіальні органи внутрішніх справ і центри зайнятості населення вживає заходів до трудового і побутового влаштування засудженого за обраним ним місцем проживання [7].

Для вже звільнених осіб передбачається соціальний патронаж, тобто допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших

заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію.

Ці заходи здійснюють місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, центри соціальної адаптації, служби у справах дітей, центри соціальних служб для молоді, спостережні комісії, органи соціального захисту населення, будинки – інтернати, служби психологічної допомоги, притулки, будинки нічного або тимчасового перебування звільнених осіб та інші уповноважені на це органи, організації та установи [4].

Попри намагання законодавця охопити своїм правовим впливом поступенітенціарну адаптацію, цей процес не позбавлений проблем – як правових, так і організаційних, матеріальних і ін.

Так, передбачена Законом України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" велика кількість учасників процесу поступенітенціарної адаптації та невизначеність багатьох понять цього закону помітно впливає на ефективність всієї реабілітаційної роботи з звільненими [3].

Крім того, цим Законом не достатньо врегульовано положення про соціальну роботу при звільненні засуджених до довічного позбавлення волі в порядку помилування. Необхідно відзначити, що дана група засуджених специфічна з точки зору психічних і психологічних особливостей, а також в тому, що перш ніж такі засуджені зможуть скористатися правом прохання помилування їх соціальні зв'язки будуть якщо не повністю, то значно зруйновані. Тому для даної категорії засуджених необхідний особливий порядок звільнення та допомоги у влаштуванні [1].

Щодо забезпечення звільнених осіб працею на підставі норми Закону України "Про зайнятість населення", то для працевлаштування звільнених з місць позбавлення волі місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за поданням центрів зайнятості бронюють на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності, з чисельністю понад 20 чоловік до 5 відсотків загальної кількості робочих місць за робітничими професіями, у тому числі з гнучкими формами зайнятості [2].

У разі відмови в прийомі звільнених з місць позбавлення волі на роботу, у межах установленої квоти з підприємств, установ і організацій державна служба зайнятості стягує штраф за кожну відмову у п'ятдесятікратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Однак постійно зустрічаються випадки, коли адміністрація підприємства відмовляє у прийнятті на роботу раніше судимого, вважаючи його неповноцінним працівником, і це є досить поширеною практикою [6].

Отже, нині порядок надання допомоги звільненим нормативно врегульовано, але наявні складнощі в реалізації зазначених положень. Для зміни такого положення необхідно посилити контроль за реалізацією

законодавства у сфері надання соціальної допомоги звільненим, постійно обмінюватися інформацією про реальний стан роботи із звільненими та розмежувати повноваження різних інститутів за проведення певних заходів з ними.

У цілому можна окреслити коло чинників, які впливають на процес постпенітенціарної адаптації засуджених у такому вигляді: недостатня державна підтримка потреб засуджених під час адаптації; низька ефективність взаємодії пенітенціарних установ з відповідними службами постпенітенціарної допомоги засудженим; слабкий контроль за виконанням законодавства у сфері постпенітенціарної допомоги засудженим; недосконалість нормативного регулювання організації роботи із звільненими щодо процесу їх адаптації.

Як зазначає С. К. Гречанюк, соціальна адаптація не є автоматично триваючим процесом. У деяких випадках вона може протікати незадовільно, особливо якщо навколишнє соціальне середовище звільненого від покарання не містить достатнього підкріплення і забезпечення позитивними поглядами, прагненнями та орієнтацією, які передаються йому при постійному безпосередньому спілкуванні з іншими людьми. Тому проблема дослідження постпенітенціарної адаптації звільнених від покарання перетворюється у проблему належного забезпечення нормального входження колишнього засудженого до нормального життєвого циклу, та неможлива без надання допомоги з боку державних і суспільних інститутів [2, с. 168].

На сьогодні адаптація звільнених осіб ускладнюється тим, що пенітенціарні установи переповнені засудженими, що викликає постійні надлишкові витрати на їх утримання і має соціальні, моральні, медичні, психологічні, демографічні та інші негативні наслідки. Незважаючи на гуманізацію та демократизацію суспільства України кримінальна політика держави все ще носить переважно каральний характер, про що свідчить коефіцієнт судимості, який у 3–4 рази вище, ніж в інших країнах Європи [3, с. 25–27].

Не можна стверджувати, що держава виконала свою функцію з соціальної реінтеграції злочинця, якщо вона через свої спеціально уповноважені органи, соціальні служби, об'єднання громадян, фізичні особи та інші соціальні інститути не забезпечила реалізацію системи постпенітенціарних заходів та закріплення результатів виховної діяльності установ виконання покарань з метою соціальної адаптації колишніх засуджених та їх подальшого життя в суспільстві. Адже постпенітенціарне забезпечення на сьогоднішній день зводиться до здійснення контрольних заходів за поведінкою звільнених.

Необхідно підкреслити, що постпенітенціарна адаптація повинна розглядатися на одному рівні з виконанням покарання і виправним впливом на засуджених. Важливий також психологічний перелом в оцінці необхідності надання допомоги після звільнення

і підтримки в загальному значенні виправного впливу на засуджених і звільнених з боку суспільства, так як вирішення таких завдань неможливо здійснювати без його допомоги.

У зв'язку з цим необхідно встановити більш тісний взаємозв'язок між державними органами, установами та суспільством з метою ефективної організації проходження процесу адаптації осіб, засуджених до позбавлення волі [6, с. 251–253]. Зокрема, створення системи взаємодії пенітенціарних установ з підрозділами органів внутрішніх справ підтверджує її актуальність для попередження вчинення злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Доцільним також було б дещо змінити формальне ставлення до процесу підготовки до звільнення засуджених, частіше проводити спільні координаційні наради керівництва пенітенціарних установ, відповідних керівників територіальних управлінь пенітенціарної системи, представників відповідних підрозділів органів внутрішніх справ і працівників служб зайнятості.

Позитивним може бути й використання зарубіжного досвіду Великобританії та Швеції, де постпенітенціарна адаптація організовується під егідою служби пробачії і передбачає роботу із клієнтом у досудовій стадії, в установі виконання покарання і після його звільнення. Така робота здійснюється у сферах, що пов'язані із роботою, освітою, здоров'ям, і зумовлена системою соціальних зв'язків і ступенем ризику скоєння звільненими повторних злочинів [9].

ВИСНОВКИ

Згідно з проведеним дослідженням у зазначеній сфері можна зробити такі висновки:

1. Запроваджений у науковий обіг термін "постпенітенціарна адаптація" потребує подальшої розробки і проведення аналізу змісту сумісних з ним понять.

2. Належна організація процесу підготовки до звільнення – одна з складових виправної діяльності пенітенціарних установ. Від того, наскільки засуджений буде заздалегідь підготовлений до зміненого за час відбування ним покарання суспільства, залежить його поведінка.

3. Процес підготовки до звільнення дуже складний і відповідальний як для персоналу кримінально-виконавчих установ, так і для засуджених. Взаємодія кримінально-виконавчих установ з правоохоронними органами та іншими державними установами має велике значення в процесі нормального функціонування кримінально-виконавчих установ, а також для організації постпенітенціарного влаштування звільнених осіб.

4. Розв'язання проблем постпенітенціарної адаптації та вдосконалення відповідного процесу можливе через врегулювання положень про соціальну роботу та їх працевлаштування після звільнення, посилення контролю за реалізацією законодавства у сфері надання соціальної допомоги засудженим тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- [1] **Батиргаєва, В. М.** Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі, – найважливіша умова запобігання рецидивній злочинності [Текст] / В. М. Батиргаєва // Юридична Україна. – 2010. – № 11. – С. 94–101.
- [2] **Гречанюк, С. К.** Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями: дис. ... канд. юрид. наук [Текст] / С. К. Гречанюк. – К., 2006. – 253 с.
- [3] **Дубова, О. Ф.** Адаптація лиц, освобожденных из мест лишения свободы [Текст] / О. Ф. Дубова // Социальная работа. – 2007. – № 1. – С. 48–53.
- [4] Закон України "Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк" від 09.12.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakonl.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>.
- [5] Закон України "Про зайнятість населення" від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakonl.rada.gov.ua/laws/show/2361-19>.
- [6] Кримінально-виконавче право України: Навч. посіб. [Текст] / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Василевич та ін. // За заг. ред. О. М. Джужа. – Х. : Право, 2010. – 752 с.
- [7] Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakonl.rada.gov.ua/fmk-hyg/laws/1129-15>.
- [8] Положення про порядок реалізації у виправних та виховних колоніях програм диференційованого виховного впливу на засуджених до позбавлення волі: наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 17.06.2004 р. № 116 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної пенітенціарної служби України. – Режим доступу: <http://http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>
- [9] **Третяк, О. С.** Становлення соціальної роботи із засудженими в місцях позбавлення волі закордоном [Електронний ресурс] / О. С. Третяк, С. О. Чебоненко. – Режим доступу: <http://chromeextension.webattach.mail.yandex>.